

Elävät kuolleet keskiajan Islannissa

Kirsi Kanerva

Turun yliopisto

kirsi.kanerva@utu.fi

<https://utu.academia.edu/KirsiKanerva>

24.11.2015

Elävät kuolleet keskiajan Islannissa

- Ketä ja millaisia olivat elävät kuolleet?
- Ketkä edesmenneistä saattoivat palata?
- Mikä näiden palaavien ruumiiden rauhattomuutta aiheutti?
- Miten erityisesti eläville vahinkoa aiheuttavista elävistä kuolleista päästiin eroon?
- Miten ajatukset elävistä kuolleista mahdollisesti muuttuivat 1200–1300-lukujen kuluessa eurooppalaisten vaikutteiden leviämisen myötä?

Keskiajan Islanti

- Viikinkiaika n. 800–1100 jKr.
- Islannin asuttaminen n. 800-luvun lopulta alkaen
- Kristinuskoon kääntyminen vuonna 999/1000 yleiskäräjien päätöksellä
 - islantilaiset ainakin nimellisesti kristittyjä
 - Silti monet esikristillisen ajan tavat säilyivät
- Islantilaisten liikkuvuus: esim. Norjan kuninkaan hovissa ja eurooppalaisissa yliopistoissa → tutustuminen eurooppalaiseen kirjalliseen kulttuuriin → islantilaisten suullinen kertomusperinne kirjalliseen muotoon
- = 1200-1300-luvun islantilainen kulttuuri: monia kulttuurisia kerrostumia, uutta ja vanhaa

Keskiajan islantilaisia kirjallisia lähteitä:

- lait 1100-luvun alusta alkaen
- 1100-luvun alkupuolella ensimmäinen islantilainen historia, Ari Þorgilssonin *Íslendingabók*
- Latinankielisten kirkollisten tekstien ja klassisten tekstien käännöksiä 1100-luvulta alkaen
- 1100-luvulta alkaen piispainsaagat
- Suulliselle perinteelle perustuneet saagat ja runous
 - Kuningassaagat → 1100-luvun lopulta alkaen
 - Aikalaissaagat → 1200-luvulla
 - Islantilaissaagat → kirjoitettiin erityisesti 1200-1300-luvuilla
 - Muinaissaagat → kirj. erit. 1200-luvun lopulta alkaen
 - Eddarunous → pääkäsikirjoitus Codex Regius n. 1270
 - Suurin osa anonyymejä kirjoittajia, muutamia tunnetaan nimeltä
- Käännetyt ritarisaagat Norjan kuninkaan hovissa 1200-luvun alussa, islantilaiset ritarisaagat 1300-luvulta alkaen

Elävät kuolleet

- Fyysisiä kuolleita ruumiita
- Kohdattiin pimeinä vuoden- ja vuorokaudenaikana
- Mm. *draugr*, *aptrganga*, *haugbúi*
- Harvat puhuvat (esim. runomuodossa: *Svarfdæla saga*, luku 18:
 - ”[Klaufi] piteli päätä käsissään ja lausui: ’Etelään päin ja etelään / niin suunnatkaamme’. He kääntyvät nyt sinne päin Klaufin perään ja kulkevat kunnes saapuvat Steindyrrin tilalle ja siellä Klaufi pysähtyi ja koputti päällään ovea ja sanoi: ’Täällä se on ja se on täällä / miksi pyrkiä pidemmälle?’ [Klaufi] *hafði höfuðið í hendi sér og mælti: ’Suðr er og suðr er / svo skulum stefna’. Þeir snúa nú þangað eftir Klaufa og fara til þess er þeir koma til Steindyra og nam Klaufi þar staðar og laust höfðinu á dyrnar og mælti: ’Hér er og hér er / hví skulum lengra?’ ”*

Hervarar saga: Hervör herättää kuolleen isänsä

- [Hervör:] ”Herää, Angantýr / Hervör sinua herättää / ainut tyttäresi / Sváfan jälkikasvu; / hautakummusta anna/teräväreunainen miekka / se, jonka Sigurlamille / kääpiö takoi.”
- ”Vaki þú, Angantýr, / vegr þik Hervör, / Eingadóttir / ykkur Sváfu; /seldu ór haugi / hvassan mæki, / þann er Sigurlama / slógu dvergar.”
- [Angantýr:] Hervör, tyttäreni / mitä niin kutsut / pahaenteisyyttä täynnä olevin riimuin? / Huonosti on sinun käyvä / hullu on sinusta tullut / ja järkeä [olet] vailla / mieletönnä / herättelet kuolleita ihmisiä.
- ”Hervör dóttir, / hvat kallar svá, / full feiknstafa? / Ferr þú þér at illu; / ær ertu orðin / ok örviti, / vill hyggjandi, / vegr upp dauða menn.

Hyndluljóð: Freyja herättää kuolleen jättiläisen

- Freyja lausui: ”Herää, neitojen neito, / herää ystäväni, / Hyndla siskoseni, joka kallioluolassa asuu.”
- Freyja kvað: [1.] ”*Vaki mærmeyja, vaki mínvina, Hyndla systir, er í helli býr;*”
- Hyndla lausui: ”Häivy täältä, / nukkua tahdon, / vähän minulta sait / hyviä vaihtoehtoja / juokse pois, Óðrin ystävä, / ulos yöhön / niin kuin Heiðrún [kuttu] hyppii pukkien kanssa.
- Hyndla kvað: [46.] ”*Snúðu braut heðan, / sofa lystir mik, / fær þú fátt af mér / fríðra kosta; / hleypr þú, Óðs vina, / úti á náttum, / sem með höfrum Heiðrún fari.*”

Grettis saga, luku 35

- *En því var meiri ófagnaðarkraftur með Glámi en flestum öðrum afturgöngumönnum að hann mælti þá á þessa leið: "Mikið kapp hefir þú á lagið Grettir," sagði hann, "að finna mig en það mun eigi undarlegt þykja þó að þú hljótir ekki mikið happ af mér. En það má eg segja þér að þú hefir nú fengið helming afls þess og þroska er þér var ætlaður ef þú hefðir mig ekki fundið. Nú fæ eg það afl eigi af þér tekið er þú hefir áður hreppt en því má eg ráða að þú verður aldrei sterkari en nú ertu og ertu þó nógu sterkur og að því mun mörgum verða. Þú hefir frægur orðið hér til af verkum þínum en héðan af mun falla til þín sektir og vígaferli en flest öll verk þín snúist þér til ógæfu og hamingjuleysis. Þú munt verða útlægur ger og hljóta jafnan úti að búa einn samt. Þá legg eg það á við þig að þessi augu séu þér jafnan fyrir sjónum sem eg ber eftir og mun þér erfitt þykja einum að vera. Og það mun þér til dauða draga."*
- *Mutta niin paljon enemmän oli Glámrilla paha voimaa kuin useimmilla muilla elävillä kuolleilla, että hän puhui tähän tapaan: "Suurella innolla olet, Grettir," hän sanoi, "minua etsinyt, mutta sitä ei pidetä ihmeellisenä vaikket minun tapaamisestani isoa iloa saakaan. Mutta sen voin sinulle sanoa, että olet nyt saanut puolet siitä voimasta ja väkevyydestä, joka sinulle oli aiottu, jos et olisi minua kohdannut. En voi sinulta ottaa sitä voimaa, jonka olet saanut aiemmin, mutta voin päättää, ettei sinusta tule koskaan vahvempaa kuin olet nyt. Ja silti olet riittävän vahva ja sen tulevat monet tietämään. Sinusta on tullut maineikas töittesi vuoksi, mutta tästä lähtien ovat osanasi lainsuojattomuus ja tapot, ja suurin osa teoistasi on sinulle epäonneksi ja kiroukseksi. Sinusta tulee lainsuojaton ja joudut aina asumaan yksin erämaassa. Sen kirouksen yllesi vielä asetan, että näet aina nämä silmäni ja sinun on vaikea olla yksin. Ja se on oleva sinulle kuolemaksi."*

Hyväntahtoiset elävät kuolleet: *Göngu-Hrólfs saga*

- : "[...] reið til þess, er hann kom til Hreggviðar haugs. Tunglsljós var bjart. Hrólfr sté af hestinum ok gekk upp á hauginn. Hann sér, hvar Hreggviðr konungr sitr utan undir hauginum ok horfir mót tunglinu ok kvað: "Gleðst Hreggviðr [...] Hreggviðr mælti: "Þú munir geta hefnt mín, ok mun þér sigrs auðit verða, þótt ólíkligt þykki. Hér eru tvær byttur, er þú skalt við taka ok skenkja öllum þínum mönnum af annarri, þegar þeir vakna í morgin, en af inni minni byttunni skulið þit Stefnir drekka, ok mun ykk þaðan af engi hlutr at áskilnaði verða. [...] Vildi ek til þín hyrfi öll sú hreysti ok hamingja, er mér hefir áðr fylgt. "
- [Göngu-Hrólfr] ratsasti kunnes saapui Hreggviðrin hautakummulle. Kuu loisti kirkkaasti. Hrólfr nousi ratsuilta ja kävi hautakummulle. Hän näkee kuningas Hreggviðrin istuvan kummun ulkopuolella ja kääntyvän kuuta kohti lausuen: "Hreggviðr iloitsee [...] "Hreggviðr sanoi: [...] "sinä saat minut kostettua, ja sinun on oleva voitto, vaikka se vaikuttaisi epätodennäköiseltä. Tässä on kaksi pulloa, jotka otat mukaasi ja annat toisesta kaikille miehillesi heti kun he ovat aamulla heränneet, mutta pienemmästä pullosta juot sinä Stefnirin kanssa, eikä teillä sen jälkeen enää tule olemaan kiistoja. [...] Tahdon, että osaksesi tulee kaikki se kyvykkyys ja onni, joka on minua aiemmin seurannut."

Pahantahtoiset ja pahaa aikaansaavat elävät kuolleet

- Fyysistä väkivaltaa eläviä kohtaan
- Kosketus aikaansai tauteja
- Herättivät pelkoa sekä ihmisissä että eläimissä → esim. Þórólfr *Eyrbyggja sagassa*:
- ”Näin tapahtui Hvammrissa syksyllä, ettei paimen eivätkä lampaat palanneet kotiin, ja aamulla suoritettiin etsintä, ja paimen löydettiin kuolleenä läheltä Þórólfrin kumpua; paimen oli kauttaaltaan hiilenmusta ja hänen jokainen luunsa oli murtunut. Hänet haudattiin Þórólfrin viereen, ja kaikista niistä lampaista, jotka olivat olleet laaksossa, löydettiin osa kuolleenä, mutta osa oli häipynyt vuorille eikä löytynyt koskaan. Ja kun linnut laskeutuivat Þórólfrin hautakummulle, ne putosivat alas kuolleina.”
- Voimakas pelko aiheutti eläville myös järjen menetystä ja hulluutta

Elävät kuolleet: ketkä palasivat?

- Pakanajumalien herättämät kuolleet nousivat vastentahtoisesti, *Baldrs draumar*:
- [4] Sitten Óðinn ratsasti / itäisillä ovilla, / missä hän tiesi olevan /völvan haudan / hän alkoi völvalle lausua / ruumista elävöittäviä loitsuja / kunnes haluttomasti nousi / ruumissanat sanoi: [5] ‘Mikä mies tämä on / minulle tuntematon, / joka minut on ajanut / vaikealle matkalle? / Olin lumen tuiskuttama, / ja sateen piiskaama / ja kasteen kostuttama, / kuollut olin kauan.’
- [4] Þá reið Óðinn / fyrir austan dyrr, / þar er hann vissi / völu leiði; / nam hann vittugri / valgaldr kveða, / unz nauðig reis, / nás orð of kvað: [5] ”Hvat er manna þat / mér ókunnra, / er mér hefir aukit / erfitt sinni? / Var ek snivin snævi / ok slegin regni / ok drifin döggu, / dauð var ek lengi.” in *Edda*, 277.
- Paluu ei kuitenkaan yleensä kuolleelle rangaistus, vaan **kuolleen oma tahto**.
- Ketkä palasivat elävinä kuolleina?
 - Ne joilla selvittämättömiä asioita
 - Vahvatahtoiset, *hvatr*-ryhmään kuuluvat
 - Pahaluontoiset, ahneet (esim. Hrappr *Laxdæla sagassa*: ”Sitten kun kuolen, tahdon tulla haudatuksi tulituvan ovenpieleen. Minut pitää asetettaman alas seisovaan asentoon niin että voin tarkasti pitää silmällä kotitaloani.”
 - Noitataitoiset
 - Sepät ja muut maagisia kykyjä omaavat, esim. berserkit
 - Vihaisena kuolleet
 - = **ne joilla vielä elinvoimaa**

Kuolleiden vähenevä tahto?

- *Grettis saga*: ruumiin elävöittäjänä saastainen henki
- *Hrólfs saga kraka*: noitataitoinen kuningatar Skuldr istuu noitajakkarallaan (*seiðhjallr*) ja nostattaa taistelussa kuolleet soturit taistelemaan uudelleen
- *Sörla þátr*: Freyjan loitsujen vuoksi kaksi kuningasta taistelevat joukkoineen toisiaan vastaan 143 vuotta
- Kuolleet nostattajilleen alisteisia
- Pakanajumalien herättämät kuolleet Edda-runoudessa
- Herätetyt kuolleet nostattajilleen vaarallisia

Miten elävistä kuolleista päästiin eroon?

- Rauhattomuutta estävät toimet:
 - Erityiset hautaamista valmistavat rituaalit
 - Hautapaikka kaukana asutuksesta
 - Erityiset hautaustavat → esim. hautaaminen kasaamalla kiviä haudan päälle (*dysja*)
- Elävien kuolleiden tuhoaminen:
 - Pään katkaisu
 - Ruumiin polttaminen → vielä tuhkakin vaarallista
 - Myös vesi neutralisoi pahaa vaikutusta
 - Kristilliset rituaalit ja oikeuteen haastaminen
- Kuka elävät kuolleet kohtaa ja tuhoaa:
 - Usein henkilöt, joiden sosiaalinen status oli häilyvä

Kiitos!

kirsi.kanerva@utu.fi

Kirjallisuutta:

- Ármann Jakobsson. 2009. The Fearless Vampire Killers. A Note about the Icelandic Draugr and Demonic Contamination in *Grettis Saga*. *Folklore* 120, 307–316.
- Ármann Jakobsson. 2010. Íslenskir draugar frá landnámi til lúterstrúar: Inngangur að draugafræðum. *Skírnir*, 187–210.
- Ármann Jakobsson. 2011. Vampires and Watchmen. Categorizing the Medieval Undead. *Journal for English and Germanic Philology* 110, 281–300.
- Chadwick, N. K. 1946a. Norse Ghosts. A Study in the Draugr and the Haugbúi. *Folklore* 57, 2: 50–65.
- Chadwick, N. K. 1946b. Norse Ghosts II. *Folklore* 57, 3: 106–127.
- Clover, Carol J. 1993. Regardless of Sex. Men, Women, and Power in Early Northern Europe. *Speculum* 68, 363–387.
- Ellis, Hilda Roderick. 1977. *The Road to Hel. A Study of the Conception of the Dead in Old Norse Literature*. Westport: Greenwood.
- Ellis Davidson, Hilda Roderick. 1981. The Restless Dead. An Icelandic Ghost Story. *The Folklore of Ghosts*, ed. Hilda R. Ellis Davidson and W. M. S. Russell. Cambridge: Brewer, 155–175.
- Gardela, Leszek. 2011. Buried with Honour and Stoned to Death? The Ambivalence of Viking Age Magic in the Light of Archaeology. *Analecta Archaeologica Ressoviensia* 4, 339–375.
- Gardela, Leszek. 2013a. Dead or Alive? ‘Chamber Graves’ and Their Inhabitants in the Old Norse Literature and Viking-Age Archaeology. *Scandinavian Culture in Medieval Poland*, ed. S. Moździoch et al. Interdisciplinary Medieval Studies, 2. Wrocław: Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences, 373–393.
- Gardela, Leszek. 2013b. The Dangerous Dead? Rethinking Viking-Age Deviant Burials. *Conversions. Looking for Ideological Change in the Early Middle Ages*, ed. L. Stupecki & R. Simek. Vienna: Fassbaender, 99–136.
- Kanerva, Kirsi. 2011. The Role of the Dead in Medieval Iceland: A Case Study of *Eyrbyggja saga*. *Collegium Medievale* 24: 23–49.
- Kanerva, Kirsi. 2013. Rituals for the Restless Dead: The Authority of the Deceased in Medieval Iceland. *Authorities in the Middle Ages. Influence, Legitimacy and Power in Medieval Society*, ed. Sini Kangas, Mia Korpiola and Tuija Ainonen. Berlin: De Gruyter, 205–227.
- Kanerva, Kirsi. 2013. Messages from the Otherworld: The Roles of the Dead in Medieval Iceland. *Deconstructing Death – Changing Cultures of Death, Dying, Bereavement and Care in the Nordic Countries*, ed. Michael Hviid Jacobsen. Odense: University Press of Southern Denmark, 111–130.
- Kanerva, Kirsi. 2013. Elävät kuolleet keskiajan Islannissa. *Thanatos* 2, 1: https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2012/12/islannin-elavat-kuolleet_katsaus_kanerva2.pdf

Kirjallisuutta (jatkoa)

- Kanerva, Kirsi. 2014. Disturbances of the Mind and Body: Effects of the Living Dead in Medieval Iceland. *Mental (Dis)Order in Later Medieval Europe*, ed. Sari Katajala-Peltomaa and Susanna Niiranen. Leiden: Brill, 219–242.
- Kanerva, Kirsi. 2014. Hyvä ja paha viha. *Hyvä elämä keskiajalla*, ed. Marko Lamberg and Kirsi Kanerva. Helsinki: SKS, 209–240.
- Kanerva, Kirsi. 2015. *Porous Bodies, Porous Minds. Emotions and the Supernatural in the Íslendingasögur (ca. 1200–1400)*, väitöskirja (kulttuurihistoria), Turun yliopisto, <https://oa.doria.fi/handle/10024/103361>
- Kanerva, Kirsi. 2015. Having no Power to Return? Suicide and Posthumous Restlessness in Medieval Iceland. *Thanatos* 4, 1: 57–79, https://thanatosjournal.files.wordpress.com/2015/06/kanerva_havingnopower.pdf
- Kanerva, Kirsi (tulossa). Restless Dead or Peaceful Cadavers – Preparations for Death in Medieval Iceland. *Preparing for Death in Medieval and Early Modern Northern Europe*, ed. Anu Lahtinen and Mia Korpiola. Leiden: Brill.
- Kanerva, Kirsi (tulossa). From Powerful Agents to Subordinate Objects of Magic? The Posthumously Restless Dead in Medieval Iceland (ca. 1200–1400). *The Routledge History of Death in Medieval Europe: Death Scripted and Death Choreographed, 500–1500*, ed. Joëlle Rollo Koster. Routledge.
- Kjartan G. Ottósson. 1983. *Fróðárundur í Eyrbyggju*. Reykjavík: Menningarsjóðs.
- Lamberg, Marko. 2012. *Päätön ritari. Kauhutarinoita keskiajalta*. Helsinki: SKS.
- Lindow, John. 1986. *Þorsteins þáttur skelks* and the Verisimilitude of Supernatural Experience in Saga Literature. *Structure and Meaning in Old Norse Literature. New Approaches to Textual Analysis and Literary Criticism*, ed. John Lindow, Lars Lönnroth & Gerd Wolfgang Weber. Odense: Odense University Press, 264–280.
- Nedkvitne, Arnved. 2004. *Mötet med döden i norrön medeltid*. Stockholm: Atlantis.
- Sävborg, Daniel. 2009. Avstånd, gräns och förundran. Möten med de övernaturliga i islänningasagan. *Greppaminni. Rit til heiðurs Vésteini Ólasyni sjötugum*, ed. Margrét Eggertsdóttir. Reykjavík : Hið íslenska bókmenntafélag, 323–349.
- Tulinius, Torfi H. 1999. Framliðnir feður: Um forneskju og frásagnarlist í Eyrbyggju, Eglu og Grettlu. *Heiðin minni. Greinar um fornar bókmenntir*, ed. Haraldur Bessason & Baldur Hafstað. Reykjavík: Heimskringla, Máls og menningar, 283–316.
- Vésteinn Ólason. 2003. The Un/Grateful Dead – from Baldr to Bægifótr. *Old Norse Myths, Literature and Society*, ed. Margaret Clunies Ross. Odense: University Press of Southern Denmark, 153–171.